

7. Кагилев Ю.В. Волейбол. Подводящие упражнения / Ю.В. Кагилев. – М., 2004 – 179 с.
8. Шинкарук О.А. Отбор спортсменов и ориентация их подготовки в процессе многолетнего совершенствования (на материале олимпийских видов спорта) / О.А. Шинкарук. – К. : Олимп. лит., 2011. – 360 с.

REFERENCES

1. Bunin V.Ya. Zakonomernosti vliyaniya dobrotnosti testov na effektivnost nachalnogo sportivnogo otbora / V.Ya. Bunin // Sovrem. olimp. i paraolimp. sport i sport dlya vseh: materialy XII Mezhdunar. nauch. kongr. – М., 2008. Т. 1. – S. 155-156.
2. Vorobeva N.P. Sportivnyie igryi / N.P. Vorobeva. – М.: Akademiya, 2000. – 129 s.
3. Gogun E.M. Psihologiya dlya vospitaniya i sporta / E.N. Gogun, B.I. Martyanov. – М.: Terra-sport, 2000. – 78 s.
4. Gribacheva M.A. Kriterii otsenki pri obuchenii voleybolu. Razvivayushchie igryi / M.A. Gribacheva. – М.: Fizkultura v shk., 2002. – 235 s.
5. Zheleznyak Yu.D. Voleybol: U istokov masterstva / Yu.D. Zheleznyak, V.A. Kunyanskiy. – М.: Flir Bress , 2006. – 336 s.
6. Zheleznyak Yu.D. Sovershenstvovanie sistemyi podgotovki sportivnyih rezervov v igrovyyih vidah sporta: avtoref. dis. ...doktora ped. nauk / Yu.D. Zheleznyak. – М., 1981. – 48 s.
7. Kagilev Yu.V. Voleybol. Podvodyaschie uprazhneniya / Yu.V. Kagilev. – М.: Fizicheskaya kultura v shkole: nauchno-metodicheskiy zhurnal, 2004. – 179 s.
8. Shinkaruk O.A. Otbor sportsmenov i orientatsiya ih podgotovki v protsesse mnogoletnego sovershenstvovaniya (na materiale olimpiyskih vidov sporta) / O.A. Shinkaruk. – К. : Olimp. lit., 2011. – 360 s.

УДК 61:796:616-036.83:061.2:614.253.4

ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ВІДОМОСТІ І ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Клапчук В.В., Зайцева В.М., Пущина І.В.

69000 Запорізький національний технічний університет, вул.Жуковського, 64, Україна

kafedrafrir@ukr.net

У роботі на основі аналізу даних літератури та власного досвіду зазначено, що потреба подальшого вдосконалення служби лікувальної фізкультури в Україні залишається очевидною. Підкреслено, що залишається чимало невирішених питань щодо діяльності профільних кафедр вищих навчальних закладів освіти. Показано, що в Україні фізична реабілітація як спеціальність наукових працівників отримала визнання в галузі наук з фізичного виховання і спорту, де відбувається активна підготовка кадрів. Окремий фах «Фізична реабілітація» у практиці охорони здоров'я фактично відсутній, оскільки в штатних розписах лікувально-профілактичних закладів не існують відповідні посади. Обґрунтована необхідність поновлення діяльності Проблемної комісії Міністерства охорони здоров'я та Національної Академії медичних наук України «Медичні проблеми фізичної культури і спорту», а також вченої спеціалізованої ради в галузі медичних наук за спеціальністю 14.01.24 – лікувальна фізкультура та спортивна медицина. Доведена потреба внесення Міністерством охорони здоров'я України до штатних розписів лікувально-профілактичних закладів посади спеціалістів з фізичної реабілітації.

Ключові слова: фізична реабілітація, наукова спеціальність, практичний фах, охорона здоров'я

ФИЗИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ В УКРАИНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЕ СВЕДЕНИЯ И ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ

Клапчук В.В., Зайцева В.Н., Пущина И.В.

69000 Запорожский технический университет, ул. Жуковского, 64, Украина

kafedrafrir@ukr.net

В работе на основе анализа данных литературы и собственного опыта отмечено, что потребность дальнейшего совершенствования службы лечебной физкультуры в Украине остаётся очевидной. Поэтому обращено внимание на физическую реабилитацию как составную часть медицинской реабилитации. Этот термин всё шире употреблялся в профессиональном и бытовом языках, подчеркивая популярность этой системы восстановительных средств. Физическая реабилитация хорошо зарекомендовала себя за границей как отдельная область научных знаний и имела достаточно прочную научную и методологическую базу. Прежде всего, привлекала более расширенная (по сравнению с лечебной физкультурой) сфера деятельности специалистов по физической реабилитации, то есть – содержание профессиональных задач и типов услуг, которые они могут оказывать. Показано, что в Украине физическая реабилитация как специальность научных работников получила признание в области наук по физическому воспитанию и спорту, где проходит активная подготовка кадров. Отдельная специальность «Физическая реабилитация» в практике здравоохранения фактически отсутствует, поскольку в штатных расписаниях лечебно-профилактических учреждений не существуют соответствующие должности. Обоснована необходимость возобновления деятельности Проблемной комиссии Министерства здравоохранения и Национальной Академии медицинских наук Украины «Медицинские проблемы физической культуры и спорта», а также ученого специализированного совета в области медицинских наук по специальности 14.01.24 – лечебная физкультура и спортивная медицина. Доказана потребность внесения Министерством здравоохранения Украины в штатные расписания лечебно-профилактических учреждений должности специалистов по физической реабилитации.

Ключевые слова: физическая реабилитация, научная специальность, практическая специальность, здравоохранение

THE PHYSICAL REABILITATION IN UKRAINE: THE HISTORICAL FACTS AND THE PROBLEMATICAL QUESTIONS

Klapchuk V., Zaitseva V., Puschina I.

69000 Zaporozhye National Technical University, Zhukovsky str. 64, Ukraine

kafedrafrir@ukr.net

This work, based on an analysis of the literature and our own experience, indicates that the need of further improvement of physical therapy services in Ukraine remains evident. That's why there was paid attention to the physical rehabilitation as an integral part of medical rehabilitation. This term used wide in professional and everyday language, emphasizing the popularity of this system of recovery ways. Physical rehabilitation proved itself well in the foreign countries as a separate area of scientific knowledge and had enough solid scientific and methodological base. First of all, attracted that scope of activity of specialists in physical rehabilitation (that is the content of professional tasks and types of services they can provide) is more extended compared to physical therapy. It has been shown that physical rehabilitation as a scientific speciality merited acknowledgement in the field of physical training and sports sciences where an active training of personnel is being held. A separate profession such as «Physical rehabilitation» in the practice of health protection indeed doesn't exist, since there is not such an appropriate position in the personnel arrangements of the medioprophyllactic establishment. A substantiated need of work renovation of Problem committee of the Ministry of health protection and Academy of medical science of Ukraine «Medical problems of physical training and sport» as well as scientific specialized board in the field of medical science in the speciality 14.01.24 - therapeutic physical training and sports medicine. We have proven the necessity of implementation the position of physical rehabilitation professionals to the personnel arrangements of the medioprophyllactic establishments by the Ministry of health protection of Ukraine.

Key words: physical rehabilitation, scientific speciality, profession, health profession.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ, АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Термін «реабілітація» почав використовуватись у медицині у 1903 році. З 1918 року він вживається стосовно осіб з фізичними вадами. В українському законодавстві (Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», 2006) фізичною реабілітацією (ФР) названо систему заходів, спрямованих на вироблення і застосування комплексів фізичних вправ на різних етапах лікування й реабілітації, що забезпечують функціональне відновлення особи,

виявляють і розвивають резервні і компенсаторні можливості організму шляхом вироблення нових рухів, компенсаторних навичок, користування технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення. Лише втручання кваліфікованого фізичного реабілітолога може повернути людині здатність самостійно рухатись. У цьому відношенні існує достатньо аргументована точка зору, що цим повинен займатися не лікар, а саме фізичний реабілітолог. Але ФР є невід'ємною частиною медичної реабілітації і повинна призначатися лікарем. Такої точки зору дотримуються відомі дослідники проблем ФР, вважаючи, що фахівці з ФР повинні готуватися як педагоги у сфері відновлення чи переробки рухової діяльності неповносправних осіб, оскільки ФР є педагогічним процесом [1,2].

У наші дні ФР не протиставляють лікувальній фізичній культурі (ЛФК), яка є основним засобом ФР. Це показала проведена наприкінці минулого століття за нашою ініціативою на сторінках медичної газети України, а згодом – у науковій літературі, важлива для практики дискусія «Лікувальна фізкультура чи фізична реабілітація?» [3,4]. Щодо ЛФК, то доречно зазначити, що після тривалих дискусій у 1929 році в колишньому СРСР у наукову літературу і практику цей термін увійшов, замінивши такі терміни, як «мототерапія», «кінезитерапія», «ерготерапія», «міокінезотерапія», «лікарська гімнастика», які вважали вузькобіологічними [2]. У подальшому він набув статусу державного. Про це, на жаль, забувають в Україні сучасні «кінезитерапевти». Як самостійний засіб ФР ЛФК переважно була визнана в соціалістичних країнах і залишилась дотепер у тих, що відрізнялись високим рівнем наукової та методологічної бази. Там вона досліджена значно краще і виділяється як окремий лікарський фах [3,4].

Починаючи з 1981 року, з розвитком реабілітаційного напрямку в охороні здоров'я, на базі кабінетів (відділень) ЛФК, масажу, механотерапії, фізіотерапії, голкорексфлексотерапії, мануальної терапії та інших, відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я СРСР почали організовувати відділення відновного лікування [5]. Це відбувалось і в Україні. Але узагальнення накопиченого досвіду, проведене майже через 20 років, показало, що в областях України така реорганізація мало де вдалася [6].

На противагу цьому, у Росії в середині 90-х років сформовано самостійний напрям медичної науки і практичної охорони здоров'я – «відновлювальна медицина». Вона об'єднує охорону здоров'я здорових і вторинну профілактику, що здійснюється засобами санології і медичної реабілітації.

На той час потреба подальшого вдосконалення служби ЛФК в Україні була очевидною. Тому звернули увагу на ФР як складову частину медичної реабілітації. Цей термін дедалі ширше вживався у професійній та побутовій мовах, підкреслюючи популярність цієї системи відновних заходів. ФР уже тоді добре зарекомендувала себе за кордоном як окрема галузь наукових знань і мала достатньо міцну наукову і методологічну базу. Передусім, приваблювала більш розширена (у порівнянні з ЛФК) сфера діяльності фахівців з ФР, тобто – змісту професійних завдань та типів послуг, які вони можуть надавати.

У теперішній час залишається чимало невирішених питань щодо правового статусу фахівців з ФР та підготовки наукових кадрів з цього напрямку в галузі наук з фізичного виховання і спорту, а також у галузі медичних наук. Крім того, існує ряд актуальних питань у частині діяльності профільних кафедр вищих навчальних закладів освіти.

Завдання дослідження: на основі аналізу і узагальнення науково-методичної літератури та практичного досвіду дослідити і оцінити сучасний стан в Україні ФР як спеціальності наукових працівників і окремого фаху в практиці охорони здоров'я.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

На сьогодні встановлено відповідність між національним тлумаченням терміна «ФР» та міжнародним тлумаченням терміна «фізична терапія». Стандарти освіти і практичної

діяльності, що мають визначальний вплив на розвиток ФР у світі, затвердила Світова конфедерація фізичної терапії (Копенгаген, 1951). У науковій літературі ФР трактується як «застосування з лікувальною і профілактичною метою фізичних вправ і природних факторів у комплексному процесі відновлення здоров'я, фізичного стану та працездатності хворих». Таке визначення збігається з тлумаченням терміна «реабілітація», представленим у резолюції Генеральної Асамблеї ООН №48/96 від 20 грудня 1993 року: «Стандартні правила щодо зрівняння можливостей інвалідів» [1].

Перші кроки до формування ФР як самостійної освітньо-професійної галузі в Україні почав здійснювати Львівський державний інститут фізичної культури, де з 1994 року розпочалась співпраця із Канадським агентством міжнародного розвитку та трьома університетами Канади [1]. У 1994 році в Українському державному університеті фізичного виховання і спорту, а згодом – в інших фізкультурних інститутах України - кафедри ЛФК і лікарського контролю реорганізуються у кафедри ФР і спортивної медицини. Потім це відбулося і у вищих медичних закладах освіти [2,5].

Після цього у відповідності до Української стандартної класифікації професій, яка розроблена Міністерством праці України на основі Міжнародної стандартної класифікації професій, а також до Міжнародної стандартної класифікації освіти, на вищі фізкультурні навчальні заклади була покладена підготовка спеціалістів з ФР. Вони мали відповідний досвід, оскільки раніше готували інструкторів ЛФК, яким дозволялось працювати в закладах охорони здоров'я, а також захищати дисертації в галузі педагогічних і біологічних наук. Професія «Фахівець з фізичної реабілітації» була внесена до Класифікатора професій України ДК 003:2005 під кодом 3226 [1,2].

Важливо, що до останнього часу в Україні було близько 900 вищих навчальних закладів. У березні 2013 року їх число зменшилось до 823. Ще 5 років тому спеціалістів у сфері фізичної культури і спорту випускали 73 вищі навчальні заклади України, а у 2011 році їх стало 114 з ліцензійним обсягом близько 36000 випускників щорічно [7]. Досвід показав, що фізичних реабілітологів можуть на належному рівні готувати лише вищі фізкультурні навчальні заклади, чи ті, що мають факультет фізичного виховання. У 2008 році таких в Україні було 29.

У останні роки до підготовки фізичних реабілітологів почали виявляти інтерес і у вищих медичних навчальних закладах. Так, у 2012 році вперше в Україні здійснено набір на навчання в Тернопільському державному медичному університеті ім. І.Я. Горбачевського.

З 2007 року почала діяти Українська Асоціація фахівців ФР, у складі якої провідною є Львівська обласна Асоціація фахівців ФР. Сьогодні у Львівській області реалізується широкомасштабний проект «MATRA» (Україна-Нідерланди). У ньому Асоціація дотримується таких стратегічних напрямів діяльності: розробка професійних стандартів, налагодження системи менеджменту в організації та пошук фінансування, підвищення поінформованості суспільства та налагодження співпраці з владою, а також створення системи підвищення кваліфікації фізичного реабілітолога [1].

Для подальшого розвитку Українська Асоціація фахівців ФР вступила до Всеукраїнського громадського соціально політичного об'єднання «Національна асамблея інвалідів України». Вона має намір стати повноправним членом Світової конфедерації фізіотерапії, що дозволить заручитися підтримкою професійної спільноти для формування та становлення професії фахівця ФР в Україні [1].

Суттєвим також є і кадровий склад кафедр ФР. Із ліцензування відомо, що, на жаль, серед науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (тобто докторів наук), таких, що захищали дисертації саме з ЛФК, яка є основним засобом ФР, в Україні за усі роки існування СРСР і незалежної України було лише 4 (у галузі медичних наук - Максимова В.М., Полеся Г.В., Клапчук В.В., біологічних – Мурза В.П.).

Виходячи з цього, позитивним для науки та практики була розпочата у 2000 році у Національному університеті фізичного виховання і спорту України, а в подальшому і в інших навчальних закладах, підготовка магістрів з ФР і науково-педагогічних кадрів через аспірантуру та докторантуру. У Києві, Львові та Харкові було відкрито спеціалізовані вчені ради із захисту дисертації спочатку за іншою, а згодом з цієї спеціальності в галузі наук з фізичного виховання і спорту. Тепер серед захищених дисертацій стало три докторські (Соколова Н.І., Лазарева О.Б., Макарова Е.В.), ще одна робота подана до спецради у Львові (Михайлова Н.Є.).

Для практики ФР важливим є те, що відповідно до наказу МОЗ України №412 від 25.07.2008р. на посаду інструктора з ЛФК і медичної сестри з масажу також можуть призначатись фахівці, які мають вищу фізкультурну освіту. Ці фахівці вважаються такими, що мають спеціальну підготовку з ЛФК та масажу. Проте до штатних розписів лікувально-профілактичних закладів МОЗ України не внесено посади спеціалістів з ФР, що позначається на їхньому правовому статусі.

На окрему увагу заслуговує таке. За даними Міністерства освіти і науки за 7 років в Україні на уроках фізкультури померло 14 школярів. Відомі і випадки раптової смерті в оздоровчій фізичній культурі, самодіяльному масовому спорті та в спорті вищих досягнень [8]. Спортсменам збірних команд України, які беруть участь у чемпіонатах Європи, Світу і Олімпійських іграх, також необхідно забезпечити профілактику травм і захворювань, а у випадках їх виникнення – ФР. Тому доречно згадати, що наукові дослідження з відповідної тематики в Україні багато років з високим ефектом координувала Республіканська проблемна комісія «Медичні проблеми фізичної культури і спорту». Її, зокрема, очолювали такі відомі науковці, як професори І.В.Мурашов та Г.Л.Апанасенко. У 1997 році спільним рішенням МОЗ та НАМН України була створена Проблемна комісія «Санологія і валеологія». При цьому нововведенні одночасно була ліквідована проблемна комісія «Медичні проблеми фізичної культури і спорту». Однак уже у 2011 році нову Проблемну комісію також ліквідували. На жаль, чиновники МОЗ так і не зрозуміли, що тим самим суттєво послаблюють медичне забезпечення фізичної культури та спорту держави.

Крім того, у 1997 році ВАК України було ліквідовано єдину в Україні самостійну спеціалізовану вчену раду з захисту докторських та кандидатських дисертацій у галузі медичних наук за спеціальністю 14.01.24 – лікувальна фізкультура та спортивна медицина, яка ефективно працювала з 1993 року, а згодом (у 2011 році) і цю спеціальність як додаткову у спеціалізованій вчентій раді Д 08.601.01 при Дніпропетровській державній медичній академії, хоча в інших спеціалізованих вчених радах України захисти з цієї спеціальності не проводились. Проте усі захищені дисертації (у тому числі 6 докторських) були затверджені ВАК України. Тепер можливі лише разові захисти, що при відсутності однопрофільної Проблемної комісії створює істотні проблеми для дисертантів.

На основі викладеного можна зробити такі висновки.

ВИСНОВКИ

1. ФР як спеціальність наукових працівників в Україні отримала визнання в галузі наук з фізичного виховання і спорту, де відбувається активна підготовка наукових кадрів.
2. Окремий фах «Фізична реабілітація» в практиці охорони здоров'я фактично відсутній оскільки в штатних розписах лікувально-профілактичних закладів не існують відповідні посади.

Безумовно, надалі необхідно виправити положення, що склалося, здійснивши наступне: 1) поновити діяльність Проблемної комісії Міністерства охорони здоров'я та Національної Академії медичних наук України «Медичні проблеми фізичної культури і спорту»; 2) поновити діяльність вченої спеціалізованої ради в галузі медичних наук за спеціальністю 14.01.24 – лікувальна фізкультура та спортивна медицина, 3) Міністерству охорони здоров'я

України внести до штатних розписів лікувально-профілактичних закладів посади спеціалістів з ФР. Виконання цих вимог сучасності буде залежати, передусім, від зрілості, авторитету та активності Асоціації фахівців із спортивної медицини та ЛФК України і Української Асоціації фахівців ФР, які зареєстровані Міністерством юстиції України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлетень Української Асоціації фахівців фізичної реабілітації.-2009. - №1.- 8 с.
2. Мухін В.М. Фізична реабілітація: підруч. / В.М. Мухін. – 3 – є вид. переробл. та доп. – К. : Олімп. л-ра, 2009. – 488 с.
3. Медичні проблеми фізичної культури і спорту: досвід, сучасні напрямки та перспективи: Всеукр. міжвузів. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ : Медакадемія, 1999. – Ч. 2. – С.111-113.
4. Сучасні досягнення валеології та спортивної медицини: V Всеукр. наук.-практ. конф. – Одеса : 1999. – С.12-15.
5. Лікувальна фізкультура та спортивна медицина / [Клапчук В.В., Дзяк Г.В., Муравов І.В. та ін.]; за ред. В.В. Клапчука, Г.В. Дзяка. – К. : Здоров'я, 1995. – 312 с.
6. Лобода М.В. Состояние и перспективы развития медицинской реабилитации в Украине в современных социально-экономических условиях/ М.В. Лобода, В.Ф. Москаленко, К.Д. Бабов // Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія. – 2000. – №1 (21). – С.3-6.
7. Спортивна медицина, лікувальна фізкультура та валеологія – 2012: XVI міжнародна науково-практична конференція, 17-19.05.2012 р. – Одеса : Медуніверситет, 2012. – С. 41-42.
8. Спортивна медицина, лікувальна фізкультура та валеологія – 2012: XVI між нар. наук.-практ. конф., 17–19.05.2012 р. – Одеса : 2012. – С. 6-7.

REFERENCES

1. Byuleten' Ukraïns'koï Asotsiatsiï fakhivtsiv fizichnoï reabilitatsiï.-2009. - №1.- 8 s.
2. Mukhín V.M. Fízichna reabilitatsiýa: pídruchnik/ V.M. Mukhín. – 3–ê vid. pererobl. ta dopovn. – K.: Olímp. l-ra, 2009. – 488 s.
3. Medichní problemi fízichnoï kul'turi í sportu: dosvíd, suchasní napryamki ta perspektivi: Vseukr. mízhvuzív. nauk.-prakt. konf. – Dnípropetrovs'k: medakademiya, 1999. – Chast. 2. – S.111-113.
4. Suchasní dosyagnennya valeologíí ta sportivnoï meditsini: V Vseukr. nauk.-prakt. konf. – Odesa: meduníversitet, 1999. – S.12-15.
5. Líkuval'na fízkul'tura ta sportivna meditsina / [Klapchuk V.V., Dzyak G.V., Muravov Í.V. ta ín.]; za red.prof. V.V. Klapchuka, prof. G.V. Dzyaka. – K.: Zdorov'ya, 1995. – 312 s.
6. Loboda M.V. Sostoyaniye i perspektivy razvitiya meditsinskoy reabilitatsii v Ukraine v sovremennykh sotsial'no-ekonomicheskikh usloviyakh/ M.V. Loboda, V.F. Moskalenko, K.D. Babov // Medichna reabilitatsiýa, kurortologíya, fízioterapiya. – 2000. – №1 (21). – S.3-6.
7. Sportivna meditsina, líkuval'na fízkul'tura ta valeologíya – 2012: XVI mízhnarodna naukovopraktichna konferentsiýa, 17-19.05.2012 r. – Odesa: Meduníversitet, 2012. – S. 41-42
8. Sportivna meditsina, líkuval'na fízkul'tura ta valeologíya – 2012: KHVÍ mízh nar. nauk.-prakt. konf., 17–19.05.2012 r. – Odesa: Meduníversitet, 2012. – S. 6-7.